

16. Якименко О. Н. Законодавство про пам'ятники історії та культури : збірник нормативних актів / О. Н. Якименко. – К. : Політвидав України, 1970. – 464 с.

Приведены результаты исследований, связанных с анализом законодательных актов Украины относительно охраны объектов природно-заповедного фонда и историко-культурного наследия в части обоснованного правового обеспечения, выявлении коллизий, возможности реализации для различных по назначению и охранным статусом ландшафтных объектов.

Ключевые слова: *природно-заповедный фонд, правовое регулирование, конвенция, охрана, ландшафтные объекты.*

The results of studies related to analysis of legislative acts of Ukraine concerning protection of objects of natural-reserved Fund and historical-cultural heritage in the part of the informed legal support, identify conflicts, opportunities to exercise for different purposes and security status of landscape objects.

Key words: *natural-reserved Fund, regulation, Convention, security, landscape objects.*

УДК:582.091 401:502.753

СТАРОВІКОВІ ТИСИ (TAXUS L.) ЯК ВИЗНАЧНІ ОБ'ЄКТИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

Н. С. Бойко, кандидат біологічних наук
Державний дендрологічний парк «Олександрія» НАН України
e-mail: index_bc@ukr.net

Старовікові дерева тисів (Taxus L.) є унікальними пам'ятками природи, історії та культури минулих століть. У статті розглянуто способи збереження, загальний стан насаджень та окремих екземплярів, природоохоронний статус старовікових тисів у країнах Європи та в Україні. Встановлено довговічність тисів у природних умовах України та в умовах інтродукції у Лісостепу України. Запропоновано розподіл усіх старовікових та довговічних дерев тису в Україні за віком на три групи (знамениті, довговічні та стародавні), згідно зі шкалою F. Hageneder (2011, 2013). Оцінено життєвість тисів за системою Е. А. Прокоф'євой, яка базується на методиці Г. В. Куликова (2000).

Ключові слова: *Taxus, старовікові дерева, довговічність, життєвість тисів, історико-культурна спадщина.*

© Н. С. Бойко, 2015

Поряд з охороною великих заповідних масивів, рідкісних і таких, що зникають, видів рослин та тварин, необхідно охороняти й окремі видатні дерева, які досягли поважного віку і тому мають велике історико-культурне та наукове значення.

Метою наших досліджень був аналіз сучасного стану та збереження старовікових і довговічних екземплярів роду *Taxus* у природних ареалах та у культурі в країнах Європи, у природних ареалах (Крим, Карпати) України та в умовах інтродукції у Лісостепу України.

Матеріали і методика досліджень. У роботі використано літературні джерела українських та закордонних авторів, а також власні відомості, одержані під час маршрутних обстежень ботсадів та дендропарків. Для розподілу усіх старовікових та довговічних тисів за віком в Україні використано шкалу F. Hageneder [12, 13]. Життєвість оцінено за системою Е. А. Прокофьевой, яка базується на методиці Г. В. Кулікова [7].

Результати дослідження. У природних ареалах (Західна Європа, від Скандинавії до Португалії, Іспанія та Греція, включно з Великою Британією; Мала Азія, Алжир) до нашого часу збереглися старовікові дерева *Taxus baccata*. В Іспанії на площі 0,5 га у зоні хвойно-листяних лісів, утворених *Pinus sylvestris* L. та *Quercus ilex* L., ростуть 400 старовікових тисів. У Франції старовікові тиси обліковують із середини XIX ст., відомо, що серед дерев *Taxus baccata* у резерваті Ste Baume Provence є 500- та 800-річні екземпляри. У Туреччині в заповіднику Alaplı (Zonguldak) площею 11 тис. га 200 га займає «Долина стародавніх тисів». На Кавказі у Європейському біосферному заповіднику Батцара у Кахетії тис ягідний охороняється з XII ст. Тут на площі 237 га ростуть 220 тисяч тисів, серед яких 13 тисяч – це дерева віком понад 100 років; обліковані також дерева віком 1500–2000 років. У Хостинському заповіднику на площі 190 га теж ростуть тиси віком 600–1000 років. 500–800-річні представники *Taxus baccata* збереглися і в Ірані (d'Afra-Takhte) [15].

У 1994 р. у Німеччині група науковців-ентузіастів створила європейське «Товариство друзів тису» (*Eibenfreund*), яке щорічно проводить конференції та екскурсії у природні місцезростання тису ягідного. У щорічному періодичному збірнику «Der Eibenfreund» висвітлюються питання всебічного вивчення збереження, охорони, розмноження та відновлення тису ягідного у природних ареалах Європи [16].

Представники роду *Taxus*, а саме *Taxus baccata*, які ростуть у культурі, теж відомі своєю довговічністю. Серед стародавніх тисів найстарішим у світі вважають Фортенгальський тис (*Taxus baccata*), який росте на старовинному цвинтарі у графстві Пертшир (Шотландія). Вперше описаний Hon. Daines Barrington у «Philosophical Transactions» у 1769 р. у віці 2500–2600 років. До 1833 р. значну кількість гілок та частини стовбура дерева щорічно відпилювали для різних господарських потреб та виготовлення релігійних реліквій. Для охорони дерева вже у 1785 р. було побудовано кам'яну кладку, а у 1842 р. – велику кам'яну стіну. Наприкінці XVIII ст. стовбур дерева мав діаметр 17,2 м, але пізніше зруйнувався і

всередині нього утворилися пустоти. Дерево нагадувало напівкруглу стіну з окремими пагонами до 9 м заввишки. Більшість старовікових тисів оповита різними легендами. Селище Фортенгал свого часу було духовним центром Шотландії, ось чому виникла легенда, що саме під цим тисом маленьким хлопчиком грався майбутній римський прокуратор Понтій Пілат. За іншою легендою, Фортенгальський тис був священним деревом у релігії друїдів, і сучасну церкву було побудовано поряд із цим видатним деревом, щоб «набратися святості» від нього. Сьогодні від багатостовбурового дерева лишилися два великі окремі дерева з діаметром крон до 16 м. Сучасні дослідники вважають, що справжній його вік у діапазоні 3000-5000 років, або навіть 9000 років [18].

В інших країнах Європи теж ростуть старовікові тиси: тис Henrykowski у Польщі, віком понад 1250 років, тис у Ле-Меній-Сібу у Франції, віком 1300–1500 років. Всього у довіднику «Monumental trees» зареєстровано 336 старовікових тисів, які ростуть у 14 країнах світу. Наприклад, у Великій Британії та Шотландії у міських парках, на старовинних цвинтарях, біля монастирів, церков та фортець збереглося 88 екземплярів старовікових тисів, в Австрії – 10, у Бельгії – 11, у Франції – 115, у Німеччині – 24, у Польщі – 3 [17]. Всі ці тиси розподілені за віком на 3 групи: Notable (знамениті); Veteran (довговічні) – вік 300–700 років; Ancient (стародавні) – віком від 800 років, тиси обліковано, вказано точні координати їхнього місцезростання, є сертифікати Фонду охорони природи [12, 14].

З літературних джерел відомо, що у Сіхоте-алінському державному біосферному природному заповіднику (Росія) ростуть дерева *Taxus cuspidata* віком понад 1 тисяча років [8].

Відомостей про старовікові тиси інших видів роду *Taxus* немає.

В Україні, згідно з реєстром-довідником, старовіковими тисами вважають такі, що мають діаметр стовбура 2,5 м на висоті 1,3 м [2]. Це 7 екземплярів *Taxus baccata* віком від 600 до 1500 років, які ростуть у зоні природного поширення виду на Південному березі Криму (табл. 1).

Найстарішим є тис Захаржевського – названий на честь географа Я. В. Захаржевського, який знайшов і описав дерево у 1966 р. [11]. Рoste на скелястому північному схилі на узліссі букового лісу. Має прямий колоноподібний стовбур, який свідчить про те, що свого часу дерево росло та формувалося в умовах зімкнутого деревостану. Висота – 10 м, діаметр стовбура – 3,7 м; стовбур нерівний, бічні гілки обламані. Відомо, що ще на початку XIX ст. воно мало густу розвинену крону, від якої майже нічого не лишилося. Рoste біля туристичної стежки до вершини г. Ай-Петрі і страждає від антропогенного впливу [4]. Внесений до Реєстру стародавніх дерев України (2009), потребує заповідання. На території Нікітського ботанічного саду у Верхньому парку арборетуму рoste старовіковий екземпляр тису ягідного. Це багатостовбурове дерево, яке має 8 скелетних гілок основного стовбура. Висота – 12, 5 м. Це дерево росло на території арборетуму ще до заснування Саду. Загальний стан відмінний, дерево огорожене, щорічно утворює схоже насіння [10]. Загалом у парках Південного берега Криму (ПБК) ростуть декілька десятків старовікових

тисів (вік 100–300 років), які росли на цій території ще до заснування власне парків (Місхор, Гурзуф та інші).

1. Старовікові тиси у природних місцезростаннях в Україні (ПБК)

Вид рослини, вік	Місце зростання	Розміри (висота, діаметр крони, м)	Оцінка життєвості за Е. А. Прокоф'євой, бали
Тис ягідний Захаржевського (1200–1300 років)	Ялтинський гірсько-лісовий заповідник на горі Ай-Петрі	h=10	3 бали (задовільна). Рослина має сухі гілки, пилує, але не утворює насіння, пошкоджена шкідниками та хворобами, немає природної форми стовбура та крони.
Тис ягідний № 1 (1200 років)	Ялтинський гірсько-лісовий заповідник на горі Ай-Петрі	h=8	2 бали (погана). Рослина має сухі гілки, пошкоджена шкідниками та хворобами, немає природної форми стовбура та крони.
Тис ягідний № 2 (1100 років)	Ялтинський гірсько-лісовий заповідник на горі Ай-Петрі	h=12	3 бали (задовільна). Рослина має сухі гілки, пилує, але не утворює насіння, пошкоджена шкідниками та хворобами, немає природної форми стовбура та крони.
Тис ягідний № 3 (1000 років)	Ялтинський гірсько-лісовий заповідник на горі Ай-Петрі	h=8	3 бали (задовільна). Рослина має сухі гілки, пилує, але не утворює насіння, пошкоджена шкідниками та хворобами, немає природної форми стовбура та крони.
Тис ягідний № 4 (1100 років)	Ялтинський гірсько-лісовий заповідник на горі Ай-Петрі	h=10	3 бали (задовільна). Рослина має сухі гілки, пилує, але не утворює насіння, пошкоджена шкідниками та хворобами, немає природної форми стовбура та крони.
Тис ягідний (500–600 років)	Нижньомасан дрів'яний парк	h=20	3 бали (задовільна). Рослина має сухі гілки, пилує, але не утворює насіння, пошкоджена шкідниками та хворобами, немає природної форми стовбура та крони.
Тис ягідний (600–700 років)	Нікітський ботанічний сад	h=12,5 d=23 × 22	5 балів (відмінна). Рослина не пошкоджена шкідниками та хворобами, немає сухих гілок, має природну форми стовбура та крони, щорічно утворює схоже насіння.

У іншому природному ареалі виду *Taxus baccata* – Карпатах, Прикарпатті та на Буковині – таких старовікових екземплярів не знайдено. У Княздвірському заказнику на теперішній час ростуть 2450 дерев тиса ягідного з діаметром від 5 см та більше на висоті 1,3 м від поверхні ґрунту (вік 50–70 років), а дерев старшого віку не зафіксовано [1]. Лише з

архівних джерел відомо, що раніше у Карпатах росли старовікові тиси. Угорський лісничий А. Рахел (1821) знаходив тисові пеньки до 180 см у діаметрі, а на державній виставці у м. Будапешті у 1885 р. експонувався пеня тису ягідного 120 см у діаметрі, завезений із урочища «Чорний Грунь» Закарпатської області [9]. На початку XIX ст. у Трансільванії ріс тис ягідний висотою 15 м із діаметром стовбура 1,2 м. Всередині він був дуплистий, фахівці нарахували на 20-сантиметрових стінках 480 річних кілець і встановили приблизний вік 1400 років [8].

В умовах інтродукції у Лісостепу України старовікових представників *Taxus baccata* поки що немає. Довговічні, віком понад 100 років, ростуть у м. Львові в дендрарії Національного лісотехнічного університету України (НЛЛТУ). Збереглися два дерева з часів створення лісової школи у 1876 р., які були пересажені з вулиці Грушевського. Їхній вік – 110–130 років, висота – 14 і 16 м, діаметр стовбура – 39 і 31 см відповідно. Щорічно вегетують. Загальний стан відмінний. Крім цього, у м. Львові на території міської лікарні розташований заповідний об'єкт «Тис ягідний» (три екземпляри). Вік рослин – 60–100 років; висота – 15–19 м, діаметр стовбура – 31,5–41 см; загальний діаметр крони – 13 м. Стан заповідного об'єкта задовільний; щорічно формується життєздатне насіння. Шкідниками та хворобами не пошкоджений. Охороняється на місцевому рівні [5, 6]. У Ботанічному саду ім. акад. О. В. Фоміна Київського національного університету (КНУ) *Taxus baccata* вирощується із 1885 р. Від перших насаджень збереглося кущоподібне дерево висотою 5 м, з діаметром стовбура до 20 см. Щорічно вегетує. Дає природне насіннєве поновлення. На території сучасного Сирецького дендрологічного парку з 1875 р. ростуть *Taxus cuspidata*, висаджені господарем парку декоративних культур Мейєром. Це багатостовбурні дерева, висотою близько 6 м, які щорічно вегетують, утворюють схоже насіння. Дають природне насіннєве поновлення (табл. 2). Крім вказаних, у Дендросозологічному каталозі природно-заповідного фонду Лісостепу України описано ще 4 вікові *Taxus baccata* у Лісостепу України: дендропарк Устимівський (вік 112 років); парк Кияницький пам'ятка садово-паркового мистецтва (вік 125 років); район Нивки м. Києва (вік 100 років); парк агробіостанції Полтавського національного педагогічного університету (вік 100 років) [3].

Ми розподілили усі старовікові та довговічні тиси в Україні за шкалою F. Hageneder. Статус Notable (знамениті) одержали тис Захаржевського, тиси, що ростуть у дендрарії НЛЛТУ, у ботсаду ім. акад. О. В. Фоміна та у Сирецькому дендропарку. Статус Ancient (стародавні, вік понад 800 років) – чотири тиси, віком більше ніж 1000 років. Тиси, що ростуть у Нікітському ботанічному саду та у Нижньомасандрівському парку, одержали статус Veteran (довговічні, вік 300–700 років).

2. Довговічність тисів в умовах інтродукції у Лісостепу України

Назва виду, вік	Місце-зростання	Розміри (висота, діаметр крони, м)	Оцінка життєвості за Е.А. Прокоф'євою, бали
Тис ягідний (110–130 років)	Дендрарій НЛЛТУ	$h=10\pm4$ $d=9,5\pm0,5$	5 балів (відмінна). Рослина не пошкоджена шкідниками та хворобами, немає сухих гілок, має природну форми стовбура та крони, щорічно утворює схоже насіння.
Тис ягідний (130–150 років)	Ботанічний сад ім. акад. О. В. Фоміна КНУ	$h=5$ $d=12 \times 12$	5 балів (відмінна). Рослина не пошкоджена шкідниками та хворобами, немає сухих гілок, має природну форми стовбура та крони, щорічно утворює схоже насіння.
Тис далекосхідний (140–150 років)	Сирецький дендропарк	$h=6$ $d=6 \times 6$	5 балів (відмінна). Рослина не пошкоджена шкідниками та хворобами, немає сухих гілок, має природну форми стовбура та крони, щорічно утворює схоже насіння.

Висновки

В Україні зареєстровано 7 старовікових тисів у природних місцезростаннях на Південному березі Криму. Найстарішим вважають тис Захаржевського віком 1200–1300 років. Більшість старовікових тисів мають життєвість 3 бали (задовільну) і потребують заповідання та охорони. Винятком є екземпляр тису в Нікітському ботанічному саду, який має 5 балів життєвості (відмінну). В умовах інтродукції у Лісостепу України зареєстровано довговічні екземпляри тису ягідного та далекосхідного. Усі вони ростуть на території об'єктів ПЗФ України та мають 5 балів життєвості. Як пам'ятки природи старовікові (довговічні) дерева тису, які нормально вегетують та утворюють насіння, допомагають нам у вивченні питань довговічності рослин цього роду та його життєвості. Крім цього, вони є цінним джерелом вихідного матеріалу для репродукції.

Список літератури

1. Голояд Б. Я. Проблема збереження тиса ягідного у заказнику «Княздвірський» та шляхи її вирішення / Б. Я. Голояд, К. О. Турчак // Науковий вісник. – 2004. – Вип. 14.8. – С. 165–170.
2. Гриник П. І. Стародавні дерева України (реєстр-довідник) / П. І. Гриник, М. П. Стеценко, С. Л. Шнайдер. – К. : Логос, 2010. – 143 с.

3. Дендрозозологічний каталог природно-заповідного фонду Лісостепу України / [за ред. С. Ю. Поповича]. – К. : Аграр Медіа Груп, 2011. – 800 с.
4. Лыпа А. Л. Многовековые деревья тиса в Крыму / А. Л. Лыпа // Бюллетень ГБС. – 1958. – Вып. 31. – С. 113–115.
5. Мельник Ю. А. Хвойні дерева – заповідні об'єкти Львова / Ю. А. Мельник, А. С. Мельник // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.15. – С. 17–21.
6. Пацура І. М. Тис ягідний (*Taxus baccata* L.) – в умовах дендрарію УкрДЛТУ / І. М. Пацура, М. Г. Мазепа, Т. В. Ган, Д. В. Артемовська // Науковий вісник ДЛТУ. – 2004. – Вип. 14.8. – С. 267–271.
7. Прокофьева Е. А. Некоторые аспекты эколого-биологического состояния деревьев Алушкинского парка / Е. А. Прокофьева // Современные научные исследования в садоводстве. – 2000. – Ч. 1. – С. 109–111.
8. Рубцов Л. И. Долговечность декоративных деревьев и кустарников / Л. И. Рубцов. – К. : Изд-во АН УССР, 1953. – 51 с.
9. Стойко С. М. Екосистемна і ландшафтна репрезентативність Карпатського біосферного заповідника та його значення для формування екологічної мережі в Карпатах / С. М. Стойко, Ю. В. Зінко, В. П. Брусак // Наукові записки державного природознавчого музею. – 2004. – Том 20. – С. 81–92.
10. Улейська Л. І. Моніторинг найстаріших дерев у парках ПБК / Л. І. Улейська, К. С. Крайнюк, А. І. Кушнір, Н. Є. Горбенко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.14. – С. 63–70.
11. Шнайдер С. Л. 500 выдающихся деревьев Украины / С. Л. Шнайдер, Н. Ф. Стеценко. – К. : КЭКЦ. Госслужба Минприроды Украины, 2011. – 204 с.
12. Hageneder F. A History / F. Hageneder. – The History Press, 2011. – 320 s.
13. Hageneder F. Yew / F. Hageneder. – London : Reaktion Books, 2013. – 224 p.
14. Pietzarka U. Zur ökologischen Strategieder Eibe (*Taxus baccata* L.) / U. Pietzarka. – Stuttgart : Wachstums- und Verjüngungsdynamik, UlmerVerlag, 2005. – 196 s.
15. www.ancient-yew.org/treeInfo.php?link=578.
16. www.eibenfreunde.net.
17. www.monumentaltrees.com/en/trees/europeanyew/records/.
18. www.wondermondo.com.

Старовозрастные деревья тисов (*Taxus* L.) являются уникальными памятниками природы, истории и культуры прошлых веков. В статье рассмотрены способы сохранения, общее состояние как насаждений, так и отдельных экземпляров, природоохранный статус старовозрастных тисов в странах Европы и в Украине. Установлено долговечность тисов в естественных условиях Украины

и в условиях интродукции в Лесостепи Украины. Предложено распределение всех старовозрастных и долговечных деревьев тиса в Украине на три группы (знаменитые, долговечны и древние) согласно шкале F. Hageneder (2011, 2013). Оценено жизнённость тисов по системе Е. А. Прокофьевой, основанной на методике Г. В. Куликова (2000).

Ключевые слова: *Taxus*, старовозрастные деревья, долговечность, жизнённость тисов, историко-культурное наследие.

The old growth yew trees (Taxus L.) are the unique monuments of nature, history and culture of the last centuries. The article discusses the ways of preservation, a general and individual conservation status of the old growth yew trees in Europe and the Ukraine. It was determined a longevity of yew trees in the wild condition of Ukraine and in the introduction condition of Forest-steppe of Ukraine. It was distributed of all old yew trees in Ukraine into 3 groups (the Notable, Veteran and Ancient) according to the scale by F. Hageneder (2011, 2013). Also it was reviewed a vitality of yew trees by the system of E.A. Prokofieva, based on the methodology by G.V. Kulikova (2000).

Key words: *Taxus*, old growth tree, longevity, vitality of yew trees, historical and cultural heritage.

УДК 712.41:631

ВІКОВІ ДЕРЕВА МИКУЛИНЕЦЬКОГО ПАРКУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

**Ю. Г. Гринюк, кандидат сільськогосподарських наук,
В. С. Кузьович, кандидат сільськогосподарських наук
ВП НУБіП «Бережанський агротехнічний інститут»
e-mail: hrynyuk@ukr.net**

Проведено інвентаризацію дендрофлори старовинного парку Микулинецької обласної фізіотерапевтичної лікарні реабілітації. Визначено фітосанітарний стан та загальні таксаційні характеристики зелених насаджень. Встановлено, що показник відносного життєвого стану деревостанів парку дорівнює 63,2 % і відповідає критерію «задовільний». Швидкорослі види дерев випадають із паркових насаджень уже на 70–90-х роках життя, що вимагає спеціальних заходів із догляду. Виявлено вікові дерева різних видів.

Ключові слова: старовинні парки, інвентаризація дендрофлори, фітосанітарний стан, вікові дерева.